

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.648

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.1001>**С. В. Горський**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4187-1596>

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та соціально-гуманітарних дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІНА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Постановка проблеми. Глобалізація вносить суттєві зміни у відносини особистостей. Змінюється розуміння і сприйняття простору, що вимагає переосмислення самоідентифікації. Глобалізація формує новий механізм суспільних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній світовій науковій літературі питанню глобалізації присвячена велика кількість публікацій, включаючи роботи таких авторів, як Френсіс Фукуяма, Пітер Ворслі, Поль Рікер, Томас Фрідман, Юваль Ной Харари, Самір Амін та інші.

Мета статті полягає в аналізі змін, які відбуваються під впливом глобалізації в системі стратифікації та ідентифікації особистості, дослідженні утворення нового рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від локальних культурних, нормативних та інших умов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість наукових публікацій із питань глобалізації, низка теоретико-методологічних та науково-практичних проблем впливу процесу глобалізації на соціальну сферу залишається малодослідженою. Так, не з'ясовано вплив глобалізації на процес формування соціальних зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Соціальний простір змінюється під впливом глобалізаційних процесів і опиняється в центрі уваги соціологів. Суттєвих змін зазнає механізм ідентифікації особистості. Як зазначає Е. Гідденс, «помилково вважати, що глобалізація стосується лише великих систем на кшталт світового фінансового порядку. <...> Вона також стосується феномену «ось тут», що впливає на інтимні і персональні сторони нашого життя» [1, с. 14].

Друга половина ХХ століття і початок ХХІ століття характеризуються масштабністю суспільних перетворень, пов'язаних із тотальною інформатизацією. У формуванні постіндустріального суспільства ключова роль належить інноваційним технологіям та інформації. Виникло поняття

інформаційного суспільства як нової історичної фази розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання.

Інформаційне суспільство (як форма постіндустріального суспільства) стає реальністю в Україні. Воно має історичні, науково-технічні та соціальні передумови. Сьогодні можемо назвати поширення Інтернету та мобільного зв'язку як найочевидніші (хоч не єдині) ознаки такої реальності. Поширюються електронні засоби комунікації та глобальні мережі.

Ми можемо помітити зміни впливу географічного положення на розміщення суспільних явищ. Знижується роль природно-ресурсного чинника. Трансформується роль транспортного чинника. Зростає роль інформаційно-ресурсного, інтелектуально-ресурсного та інноваційно-ресурсного чинників. Через розвиток засобів комунікації змінюється метрика і топологія суспільства. Трансформується поняття державного кордону, особливо в інформаційній сфері. Головний акцент переноситься з розміщення виробничої сфери на розміщення сфери послуг, особливо інформаційної та інноваційної сфери.

У часи індустріального суспільства існував чіткий поділ поселень на міста і села. Відповідно, все населення поділялося на міське та сільське. В інформаційному постіндустріальному суспільстві різко зменшується кількість осіб, зайнятих у сільському господарстві, зростає кількість осіб, зайнятих у сфері послуг, зокрема інформаційних. Більшість сільських поселень втрачають формальні ознаки села. Виникає проблема нової класифікації поселень загалом.

Місто своєю розбудовою відтворювало структуру суспільства (владний квартал, торговельний район, робітниче передмістя). Будь-яке переміщення за межі проживання не схвалювалося або й присікалося, адже розглядалося як зазіхання на суспільно визначений механізм стратифікації. Навіть знаний філософ-гуманіст Томас Мор

у своїй відомій праці «Утопія» закликав усіх, хто спробує без життєвої потреби та дозволу залишати своє місто, оголошувати злочинцем. «Але якщо хтось самовільно, без дозволу правителя, виїхав за межі своєї області, то пійманого чекає ганебна кара» [2, с. 67].

Від місця народження людина отримувала не тільки громадянство, а часто й професію. Передання професійного досвіду формувало професійні династії. Людина навіть не здобувала професію, а народжувалася в професії, яку отримувала у спадок. Передання професійного досвіду було тривалим процесом, тому часто відбувалось у межах сім'ї. Процес глобалізації торкнувся сфери професійної освіти. Знання перетворились у самостійний товар, а товари не мають кордонів. Ми обираємо професію так, як будь-який товар. Формується ринок професійних знань, що стимулює збільшення кількості інформації, яку намагаються перетворити в товар, який починає жити власним життям. Це стимулює появу нових професій і швидке їх заміщення. Тривале навчання стає ризикованою справою. Суспільство не дає гарантій, що професія, якою ти тривалий час оволодівав, завтра не зникне. Автоматизація виробництва створює умови прискореного навчання і професійної мобільності. Принцип «все життя – навчання» змінює свій зміст. Якщо раніше це означало постійне вдосконалення професійних навичок своєї професії, то тепер це означає готовність до змін.

Усе це призводить до руйнації вертикальних зв'язків соціокультурного простору.

Класик німецької соціології Фердинанд Тьонніс стверджував, що люди в місті об'єднуються на підставі суспільного (*gesellschaftliche*) зв'язку, який базується на раціональному обміні. Зв'язок має речову природу і характеризується протилежно спрямованими зусиллями співучасників. Такий зв'язок може виникати між не знайомими між собою людьми завдяки свідомому рішення сторін. Суб'єктами можуть бути як індивіди, так і групи, колективи. Головний сенс цього зв'язку полягає в усвідомленні користі одного для іншого. «Суть цих відношень і зв'язків виявляється в усвідомленні користі та цінності, яка притаманна, може або буде надана однією людиною іншій і яку цей інший знаходить та усвідомлює. – писав Ф. Тьонніс. – Відношення цього типу мають, відповідно, раціональну структуру» [3, с. 464]. Крім цього, він також виокремлював зв'язок першого типу – обцинний (*gemeinschaftliche*), який є основою формування села. В основі цього зв'язку лежать емоції та почуття духовної близькості. Сюди Ф. Тьонніс включав такі типи відносин: «1. Родові (кровні) відносини. 2. Відносини «сусідство», які характеризуються спільним помешканням, притаманні шлюбному та сімейному життю,

хоча і мають більш широкий зміст. 3. Відносини «дружба», базуються на усвідомленні духовної близькості та спорідненості, унаслідок якого воно стає постулатом або основою будь-якого виду спільного життя; вони отримують виняткове соціальне значення, коли усвідомлюються як спільна релігійна належність, як община» [3, с. 464].

Ці два типи зв'язків – суспільний та обцинний – покликані пояснювати не тільки відносини людей одне до одного, а й ставлення людини до суспільства. В обцині соціальне ціле є первинне часткам, частки органічно підбираються для доповнення цілого. У суспільстві, на думку Ф. Тьонніса, соціальне ціле є наслідком механічного поєднання частин.

Розвиток домінування раціональності, на думку Ф. Тьонніса, визначає суспільний розвиток від общини до суспільства. «Становлення раціональності є становленням суспільства, яке розвивається частково в згоді з общиною як початковою або більш старою формою проживання, частково в суттєвій суперечності з нею, – стверджує Ф. Тьонніс, – застосовуючи покладений в основу цього підходу спосіб міркування до аналізу будь-якого історичного стану, а також до розвитку соціального життя загалом, оскільки цей розвиток іде від общини до суспільних форм і змістів» [4, с. 465].

У традиційних спільнотах, які аналізував Ф. Тьонніс, соціальна близькість і стратифікація були пов'язані з близькістю просторовою, в безпечних і комфортних межах якої формувалися звичні норми поведінки, рольові правила, системи цінностей, що забезпечують комфортне і безпечне існування, єдність. В архаїчних і традиційних суспільствах соціальна близькість була пов'язана з близькістю просторовою, в безпечних і комфортних межах якої склалися звичні норми поведінки, рольові набори, системи цінностей, що забезпечують комфортне і безпечне проживання, єдність «притулку» і «крові» співтовариства-гемайншафт (*Gemeinschaft*) (Ф. Тьонніс). Відстані, на подолання яких потрібно багато часу, зумовлювали принципові зміни базових основ соціального буття, тому те, що розташовувалося «далеко», було пов'язане з небезпеками, скасуванням звичних норм життя, «там», в інших умовах, жили «інші» люди і були потрібні інші способи адаптації до них. Комунікація з представниками далеких країн, по суті, була комунікацією з представниками інших світів, вимагала принципових змін звичних форм соціальних взаємодій. Відстань у тих умовах виступала і як охорона норм, і як основа стратифікації.

Поява технічних можливостей швидкого подолання географічного простору і передання інформації в режимі реального часу в кінці ХХ ст. зумовили формування нової соціальної системи стратифікації. Найважливішим соціальним

наслідком глобальної просторової рухливості є утворення такого рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від простору, точніше від локальних культурних, нормативних та інших умов.

Глобалізація руйнує кордони не тільки між країнами. Свого часу Френсіс Фукуяма писав: «Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії» [5, с. 36]. Мобільність просторова і соціальна стає головною ознакою сучасного світу. Руйнуються класичні системи стратифікації суспільства. Формуються механізми, які дозволяють самостійно обирати життєві орієнтири в різних контекстах, які також є не попередньо заданим, а вільно обраним рішенням. Ідентичність особистості перестає бути чимось визначеним і затвердженим через систему стабільних соціальних ролей та статусів. Ідентичність стає продуктом власного вибору і власного міфотворення особистості, самостійного і вільного вибору. Людина сама визначає, ким вона хоче бути.

Ідентичність особистості вже не так міцно прив'язана до характеру праці, освіти чи місця проживання. Навіть гендерна і вікова стратифікація перестають суттєво впливати на формування особистості.

Відбувається «звільнення» не тільки від простору і пов'язаних із ним обмежень, а і від суспільно прийнятих механізмів стратифікації.

Але таке звільнення в сучасному глобальному світі має зворотний бік, яким є посилення невизначеності, ризиків, відповідальності за власні дії. Будь-яка свобода – це відповідальність за прийняте рішення, тривога від очікуванні результату, який залежить від обраного ним же способу життя та ідентичності. Людина знову стає зовсім незахищеною, як зазначає З. Бауман: «різке зниження, якщо не повна втрата контролю індивідів над процесами та подіями, що впливають на їхню долю. Події у світі носять квазістихійний, непередбачений, спонтанний та випадковий характер» [6, с. 152].

Колись людина була незахищена від природних стихій, тепер це наслідок асиметрії колективної й особистої відповідальності. У сучасному суспільстві колективна відповідальність скорочується, як шагренева шкіра, а от особиста зростає. Пандемія, спричинена поширенням Covid-19, яскраво продемонструвала цей феномен, указуючи на необхідність особистої відповідальності.

Як протидія цьому в суспільстві починають відроджуватися на новому рівні общинні зв'язки. Глобалізація, як зазначає Е. Гіденс, є причиною відродження локальних культурних ідентичностей у різних частинах світу [1, с. 15].

Значну роль у цьому відіграє інтернет, за допомогою якого розширюються комунікативні канали. За даними креативного агентства «We Are Social» та платформи «Hootsuite», на початку 2020 року «близько 5,2 мільярда людей у світі мають мобільні телефони, понад 4,66 мільярда користуються інтернетом, а більше ніж 4 мільярди активно використовують соціальні мережі.

Якщо ж перевести дані у відсотки, то близько 67% населення є власниками телефонів, 60% мають онлайн-доступ, а 53% користуються соціальними мережами.

Якщо ж порівнювати із жовтнем 2019 року, то за рік кількість користувачів соцмереж зросла на 450 млн, тобто на 12%.

Однією з найважливіших причин такого зростання називають карантинні обмеження, спричинені пандемією COVID-19» [7].

Спостерігається горизонтальна самоорганізація соціокультурного простору. Сучасні комунікації, особливо мережевого типу (на основі інтернету), ведуть до формування мережевого суспільства, яке базується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль у якому відіграють не вертикальні моделі, а соціальні горизонтальні мережі, які утворюють соціокультурну ризому.

Це поняття введено Жилем Дельозом і П'єр-Феліксом Гваттарі в однойменній книзі і покликане слугувати підставою і формою реалізації «номадологічного проєкту» цих авторів [8]. Ризома має протистояти незмінним лінійним структурам (як буття, так і мислення), які, на їхню думку, є типовими для класичної європейської культури. У ризомі заперечення властивості дерева «єдність» виявляється у відсутності головного стебла або головного кореня, його відсутність виявляється на всіх рівнях, на яких ця властивість виявляється у дерева.

Сучасна соціокультурна структура утворена індивідами або організаціями з домінантою горизонтальних зв'язків, що нагадує за своєю будовою ризому. Соціокультурна ризома відображає різноманітні зв'язки між ними через різні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і завершуючи тісними родинними узами.

Мережеві спільноти інтенсивно розростаються у сфері людської й інституціональної взаємодії. Соціальні мережі з їх саморегулюванням і відсутністю ієрархічної підпорядкованості створили ризому суспільного життя. Партнерство, взаємодопомога, участь, на яких будуються мережеві суспільні відносини, створюють особливі умови і форми обміну знаннями та іншими ресурсами, необхідними для вирішення найрізноманітніших проблем. Нерідко саме в процесі мережевої взаємодії містяться рішення, що не є можливими в межах

реального, а не віртуального життя. Можливість поєднання методів стратегічного управління з технологіями децентралізованої взаємодії безлічі партнерів стає вирішальним для досягнення мережею сформульованих цілей і поставлених завдань. Учасники мережевих спільнот, об'єднані загальним світоглядом, зберігають можливість переслідувати власні цілі і при цьому використовувати підтримку, знання, допомогу та інші переваги широкого кола партнерів, одночасно перебуваючи на великій відстані одне від одного. Таким чином, мережеве соціальне середовище, а також мережева економіка підтримують і зміцнюють одне одного, створюючи широку основу для розвитку горизонтальних зв'язків, порушуючи державні кордони. Мережі індивідумів і організацій пов'язані спільними інтересами, а координація їх дій, контакти за погодженням і реалізації цих інтересів здійснюються не на основі ієрархічних команд, а безпосередньо в онлайн-режимі партнерських взаємодій.

Відбувається кореляція у відносинах «сусідство», де раніше значну роль відігравала просторова відстань. Тепер просторова відстань не зникає, а перетворюється у віртуальну величину. Ми самі суб'єктивно визначаємо поняття «тут» і «там», «далеко» і «близько». Відстань перестає бути фізичною, а стає соціальною. Це призводить до утворення нової общини, нового віртуального соціокультурного простору, який об'єднує людей, котрі можуть бути територіально розпорощеними, але соціально єдиними.

З'являються нові соціальні групи без обов'язкової територіальної прив'язки. І якщо Ф. Тьонніс уважав, що відносини між людьми будуть розвиватися на підставі поступового переходу від общинних відносин до суспільних, які поступово будуть домінувати, то тепер відбувається зворотний процес, тобто спіральний (від суспільних відносин до нових общинних). Світ перетворюється на сукупність віртуальних спільнот, які формуються на нових общинних зв'язках, де відсутній або дуже слабко відображений зв'язок із центром, як у ризомі. Кожна людина може розглядати себе як центр спільноти, здатний стимулювати велику рухливість соціальних спільнот.

Розвиток сучасних телекомунікаційних технологій і віртуальних фінансів створює передумови, які відіграють ключову роль у звільненні центрів прийняття рішень (а також тих розрахунків, на основі яких ці центри приймають свої рішення) від територіальних обмежень, пов'язаних із прив'язкою до певної місцевості.

Висновуючи, зазначимо, що для кожного члена суспільства особливо важливою є групова ідентичність як представника певної віртуальної спільноти, а не належність до певного політичного класу чи професійної групи. Саме зараз під

впливом глобалізаційних процесів руйнуються старі механізми ідентичності особистості, а покоління виявляються розірваними новими відносинами. Відбувається черговий перехід до нового принципу суспільства, де особа отримує спрощені механізми ототожнення себе з певною статусною групою. Глобалізація в сучасних умовах постає не тільки як розвиток єдиної загальнолюдської культури, а і як новий поділ суспільства і культури за якісно новими підставами. І не важливо, чи є територіальна близькість між членами цих груп, головним є відчуття спорідненості, що становить передумову «віртуальності» цих груп.

Література

1. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
2. Мор Т. Утопія; перекл. з лат. Йосипа Кобова // Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця / перекл. з лат.; вступ. слово Йосипа Кобова та Юрія Цимбалюка; передм. Йосипа Кобова. Київ : Дніпро, 1988. С. 16–114. Серія: Вершини світового письменства, том 63.
3. Tonnies F. Die Entstehung meiner Begriffe Gemeinschaft und Gesellschaft. – Koln. Z. Soziologie, 1955. Jg. 7, № 3.
4. Tonnies F. Sziologische Studien und Kritiken, Jena, 1923, Bd 1.
5. Фукуяма Фр. Глобалізація безконечна – ж. «І» – Львів, № 19, 2000 р. 36–42с.
6. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ.; под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2005. 390 с.
7. <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewj6vPw40DyAhVppIsKHbtECzkQFjAAegQIBxAD&url=https%3A%2F%2Fsuspilne.media%2F74631-onlajn-2020-akpandemia-vplinula-na-onlajn-koristuvanna%2F&usg=AOvVaw2zMdp0Gg4nVIOENPY9npCu>
8. Delenze G., Guanttari F. Rhizome: introduction. Paris: Editions de Minuit, 1979.

Анотація

Горський С. В. Зміна соціокультурного простору. – Стаття.

У статті здійснена спроба теоретичного аналізу впливу глобалізаційних процесів на сучасне суспільство. Місто традиційно розбудовувалося з дотриманням професійної і політичної стратифікації, тому місце проживання часто було визначальним у професійній стратифікації особистості. Система професійної освіти також дотримувалася цього принципу. Процес глобалізації порушив сталу систему стратифікації, сформувавши умови для мобільних змін.

Суспільство втрачає можливість надання гарантій того, що професія, якою людина оволодіває тривалий час, у найближчому майбутньому не зникне. Автоматизація виробництва створює передумови прискореного навчання і професійної мобільності. Поява технічних можливостей швидкого подолання географічного простору і передання інформації в режимі реального часу

в кінці ХХ ст. сприяють формуванню нової соціальної системи стратифікації. Найважливішим соціальним наслідком глобальної просторової рухливості є також утворення такого рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від простору, точніше від локальних культурних, нормативних та інших умов.

Ідентичність особистості вже не так міцно прив'язана до характеру праці, освіти чи місця проживання. Навіть гендерна і вікова стратифікація втрачають суттєвий вплив на формування особистості. Людина отримує можливість самостійно визначати, ким вона хоче бути.

Але таке звільнення в сучасному глобальному світі має зворотний бік, яким є посилення невизначеності, ризиків, відповідальності за власні дії. Будь-яка свобода – це відповідальність за прийняте рішення, тривога від очікування результату, який залежить від обраного самою людиною способу життя та ідентичності. Як наслідок, колективна відповідальність у суспільстві скорочується, однак особиста зростає. Це штовхає людину до об'єднання на основі общинного зв'язку в модернізованому вигляді, де просторова відстань не зникає, а перетворюється у віртуальну.

Сучасна соціокультурна структура, утворена індивідами або організаціями з домінантою горизонтальних зв'язків, нагадує за своєю будовою ризому.

Ключові слова: глобалізація, стратифікація, соціокультурний простір, ризома.

Summary

Horskyi S. V. Changing the socio-cultural space. – Article.

The article is an attempt to make the theoretical analysis of the impact of the processes of globalization on the concept of a modern society. Traditionally the development of the city presupposed the observance of the principle of professional and political stratification. That is why the place of residence was often considered as the dominant feature of the professional stratification of the individual. The same principle formed the basis

of the system of professional education. The process of globalization has broken the sustainable system of stratification by creating conditions for mobile changes.

The society can no longer provide full guarantees that the profession, the individual has been acquiring for a long time, will not disappear in the near future. The automation of production creates preconditions for accelerated training and professional mobility. The appearance of new technologies in the end of the 20th century, which enabled the processes of quick covering of the geographical distances and transfer of information in the real-time mode, contribute to the formation of a new social system of stratification. Besides, The most important social consequence of global spatial mobility is the formation of such a level of socio-cultural interactions that does not depend on space, to be more precise, on local cultural, normative and other conditions.

The identity of a personality no longer has that strong association with the nature of work, or type of education, or place of residence. Even gender and age stratification start losing their essential impact on the formation of a personality. The latter acquires the opportunity to independently determine who he or she wants to be.

But such a release has a reverse impact in the modern global world. It may give rise to uncertainty, risks and responsibility for the activities performed by the personality. Any freedom means that the personality takes responsibility for the decisions taken, worries about the results achieved that depend on the lifestyle and identity that have been chosen. As consequence, the collective responsibility in the society shrinks, while the individual one increases. This fact pushes the personality to unite with others on the ground of the modern community-based ties, where the spatial distance, while not disappearing, gives space to its virtual equivalent.

The modern socio-cultural structure, formed by individuals or organizations with a predominance of horizontal connections, resembles a rhizome in its structure.

Key words: globalization, stratification, socio-cultural space, rhizome.